

LIMBAJUL, GÂNDIREA ȘI REALITATEA

mat. Paul Sfetcu

Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Informatică, ICI - București

Rezumat: Pentru omul modern cu o *forma mentis* de *homo faber*, sensul activității lui și chiar al existenței lui, este dat de activitățile pe care le desfășoară în afara lui. Printre acestea, comunicarea este considerată ca primordială, iar limbajul, modul de a face acest lucru. Anticii căutau să gândească lumea (și pe ei înșiși) și să o exprime în mod adecvat. Pentru aceasta căutau ca numele să desemneze realitatea printr-o metodă proprie fiecărei culturi (grecească, indiană, chineză). Idealul omului străvechi era ca prin gândire să refacă starea lui inițială divină, reprezentată de «starea de zeu».

Cuvinte cheie: comunicare; limbaj natural; semnificare; corectitudinea cuvintelor

Abstract: For the modern man possessing a „homo faber – like” „forma mentis”, the purpose of his activity and even his existence, is given by the activities performed on outside one's own self. Ancient man sought to „think” the world (and himself) and express it adequately. In order to achieve this he tried to designate reality through a method typical to each civilization (Greek, Indian, and Chinese). Ancient man's ideal was that through thought he would regain his initial divine status, represented by „the god-like status”.

Keywords: communication; natural language; significance; word rectifying

Este un lucru obișnuit pentru mentalitatea noastră de astăzi să considerăm că limbajul are ca funcție principală, dacă nu unică, comunicarea între oameni. În acest sens, informatica «teoretizează» această stare de fapt, postulând ca unitate de comunicație *bit*-ul.

Limbajul natural este format dintr-o mulțime de cuvinte, la care se adaugă:

- Morfologia, care se ocupă cu alcătuirea corectă a cuvintelor și cu semnificațiile cuvintelor
- Sintactica, care se ocupă cu alcătuirea corectă a frazelor
- Semantica, care se ocupă cu sensul propozițiilor.

Pentru antici, problema se punea altfel. Limbajul era modalitatea prin care se putea exprima gândirea care, la rândul ei, era reflectarea realității. Deci, în comunicare, accentul se punea pe exprimarea prin cuvinte a realității. Cum reușeau ei să facă acest lucru?

În demersul lor către realitate, ei plecau de la lucruri, nu de la cuvinte, căci, spune Aristotel, lucrurile sunt în număr infinit, iar cuvintele în număr finit și același cuvânt poate desemna două lucruri diferite și aceleași lucruri pot fi desemnate de cuvinte diferite. Cel care poate face distincția între cuvinte, prin puterea de semnificare a acestora, este cel mai aproape de adevăr.

Pentru a pătrunde mai adânc în mentalitatea arhaică în general, și în cea grecească în special, care ne interesează pe noi, vom încerca să aruncăm o privire asupra unui alt aspect al acestei gândiri.

Exista la grecii antici o metodă de analiză a cuvintelor pe care Platon a numit-o *ορθοτες των ονοματων* – *orthotes ton onomaton* – și pe care specialiștii moderni au tradus-o prin *etimologie*. Termenul *ετυμολογια* – *etimologia* – apare însă mai târziu, abia la stoici, pe când operația numită *orthotes* este veche, o găsim chiar la Homer. *Etimologia* este un cuvânt compus din adjectivul *ετυμος* (*etymos*) adevărat, real, veritabil, și *λόγος* (*logos*) – cuvânt, deci are sensul de «cuvânt veritabil». Aceasta este știința care se ocupă de cuvinte și de derivarea lor veritabilă.

Cuvântul *orthotes* este substantivizarea adjectivului ορθος (*orthos*) = drept, just. Termenul *orthos* este bine cunoscut în știința modernă și intră în compoziția unor cuvinte ca *orthogonal*, *orthopedic*, *orthodox* etc., etc. Cuvântul celălalt, pe care l-am întâlnit în expresia platonice citată, este ονοματων , care este genitivul plural al lui ονομα (*onoma*), cuvânt. Prin urmare, traducerea literală a expresiei considerate — *orthotes ton onomaton* — va fi «corectitudinea cuvintelor», sau încă «rectitudinea cuvintelor» pentru a păstra echivalentul pentru *orthos* de «drept» — *rectus*. De altfel, și în alte limbi s-a simțit nevoia de a se păstra ideea exprimată prin *orthos*. Friedländer (*Platon, vol.2, analiza dialogului Kratylos*, p. 182 — 201 (editor Walter de Gruyter, ed. a IV-a, Berlin, 1964) o traduce în germană prin *richtig* = drept, just, exact, iar *orthotes* prin *Richtigkeit* = exactitate, corectitudine, $\text{ορθοτης των ονοματων}$ devenind astfel *Richtigkeit der Worte*.

Dar în expresia noastră a apărut și termenul ονομα (*onoma*) = nume. Ideea reprezentată de acest cuvânt ne este explicată de Platon, în discutatul lui dialog *Kratylos*, care este subintitulat chiar *orthotes ton onomaton*, fiindcă tema lui este tocmai «corectitudinea numelor». El consideră că *onoma* este realitatea ὅν către care țintește cercetarea (particula *ma* dând semnificația de «a cerceta», «a tona» în compusele în care apare — a se vedea pentru aceasta tabela de rădăcini din *Dictionnaire Grec-Français* al lui A. Bailly). Socrate ne spune, în dialogul citat, că ideea reprezentată de *on-oma* apare și mai bine în cuvântul ονομαστον (*onomaston*) — «ceea ce poate fi numit». Așadar, în interpretarea lui Platon, *onoma* înseamnă că «cercetarea» (*hou masma*) se îndreaptă spre «ceea ce există» (ὅν). Numele corespunde deci unei realități, care este cercetată prin el.

Traducerea expresiei *orthotes ton onomaton* devine, printr-o apropiere treptată de sensul ei grecesc, astfel: «corectitudinea numelor», «îndreptățirea numelor», «exactitatea numelor», «cercetarea realității», «investigarea celor ce există». Dar cum se poate ca un nume să fie o cercetare a ceea ce este denumit? Tocmai acest lucru, pe care grecii îl socoteau ca un element fundamental al gândirii lor, îl vom discuta mai departe și vom încerca să îl lămurim.

Un prim rezultat l-am obținut deja când am arătat că *orthotes ton onomon* și *etymologia* sunt două lucruri deosebite, deoarece identificarea etimologiei cu știința grecească a cercetării celor ce există modifică viziunea vechilor gânditori greci.

Noi vom mai sublinia încă două aspecte. Mai întâi, opera lui Platon, în ansamblul ei, nu ne îngăduie să admitem că el ar fi putut să scrie un dialog complet «în glumă». Chiar când el aruncă o scurtă ironie, aceasta nu face decât să accentueze tâlcul profund al textului, încadrându-se perfect în gândirea lui Platon. În al doilea rând, metoda lui Platon — *orthotes ton onomaton* — este aplicată de la începuturile literaturii grecești scrise și o regăsim la toți filosofii greci. Platon nu poate fi scos din contextul filosofiei grecești, cu atât mai mult cu cât numai în felul acesta pot fi explicate o serie din ideile lui.

După cum am spus, unul dintre motivele care au dus la considerarea ca imposibilă a cercetării *orthotes* este deosebirea dintre metodele de investigare antice și cele moderne. Etimologia modernă este, după cum spune Saussure, «explicarea cuvintelor prin căutarea raporturilor lor cu alte cuvinte», pornind deci cercetarea de la nume. Platon crede că trebuie pornit de la lucruri, de la natura lor către nume, adică în sens invers. După Socrate, (*Kratylos*, 439 b) trebuie cercetat mai întâi adevărul, apoi să se vadă dacă imaginea lui a fost executată cum se cuvine. Simplificând, scopul lui Platon este deci esența cuvântului, sensul cuprins în el, iar cel al cercetării moderne, corectitudinea alcătuirii formale.

De la scopul urmărit, de la direcționarea gândirii pornesc toate perplexitățile noastre în fața unei mentalități căreia nu-i putem face credit. Dacă am porni în cercetarea noastră de la ideea pe care o aveau grecii că «numele dintâi» care au suferit transformări, aveau toate și o semnificație ontologică, că ele exprimau o „natură”, o ipostază sau chiar o acțiune fixă, am putea să ne explicăm metoda lor, chiar dacă nu am accepta-o. În acest sens spune Henri Joly (*Le*

Renversement platonicien, p. 29 (edit. Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 1974), că etimologiile lui Platon «permit» cuvântului să-și depășească ființa «convențională» către funcția sa semnificativă. De altfel, a căuta dedesubtul cuvintelor «firea lucrurilor», cum spune Platon, era o preocupare generală a anticilor.

A pătrunde cuvântul în articulațiile lui originare înseamnă deci, pentru Platon, a ajunge la sensul lui inițial, sens denaturat de «involuția» ulterioară a mentalității grecești. Aceasta are o importanță deosebită dacă luăm în considerare faptul că pentru el «cuvântul este călăuza gândului».

Pentru a se vedea seriozitatea cu care era privită doctrina *orthotes ton onomaton*, vom spune că și Aristotel, filosoful cel mai depărtat de arhaismul concepțiilor «mitice», procedea și el la analiza cuvintelor prin metoda explicată de Platon în dialogul *Kratylos*. În lucrarea *De anima*, Stagiritul, expunând teoriile celor vechi «despre suflet», citează cu seriozitate etimologiile, care sunt aduse ca argumente. Cei care admit factorul «rece», spune el, pun la originea cuvântului *psyché* cuvântul *psychrón* (rece), din cauza respirației și a ideii de răcoare (*katápsyxis*) și aceasta este denumirea corectă a sufletului. În alte părți, Aristotel derivă cuvântul *αἰών* (*aion*) — timp, eternitate —, din *αἰέ* (*aei*) — «totdeauna» și *ών* (*on*) — care există (participiul prezent de la a fi) și pe *αἰθήρ* (*aither*) — eter —, din *αἰέ* și *θειν* (*thein*) — a alerga.

Vom mai adăuga că, explicând etimologia unor cuvinte, Aristotel arată în *Poetica*, III că, în metoda folosită, cuvintele sunt luate ca semne (indici), trăgându-se un indiciu din termenii întrebunțați — *ποιούμενοι τα ονόματα σημειον*. Examinând poziția lui Aristotel în această problemă, P. Aubenque scrie foarte judicios (*Le probleme de l'être chez Aristote*): «Desigur, încrezându-te în cuvinte, ești sigur că nu-ți scapă în întregime adevărul lucrurilor: numai faptul că oamenii le folosesc în mod eficace dovedește de la sine că ele își îndeplinesc funcția lor de a desemna. Prin aceasta se explică încrederea pe care pare să o acorde Aristotel, savantul, clasificărilor din limba populară: succesul unei designații consacrate de uzaj este indiciul că această designație nu este arbitrară și că unicității numelui trebuie să îi corespundă unitatea unei specii sau a unui gen. Astfel se explică și recurgerea atât de adesea a lui Aristotel la etimologii».

Să cercetăm acum ceva mai de aproape conținutul pe care îl dă Platon termenului *orthotes*. Această denumire nu era nouă pentru filosoful grec, după cum reiese din chiar dialogul *Kratylos*. Într-adevăr, unul din personajele acestei scrieri, Hermogen, afirmă că, pentru *Kratylos*, ar exista pentru fiecare dintre realități o îndreptățire (*orthotes*) a numelui, care s-ar fi produs în mod natural. Unii cercetători au presupus că în același timp și Protagora ar fi scris o lucrare *Περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων* — «Despre corectitudinea numelor». Problema trebuie să fi făcut obiectul unor dezbateri îndelungate, pentru a ajunge să fie precizată de către Platon într-o filosofie a limbajului bine definită ca în *Kratylos*.

După cum știm, Socrate susține, împotriva sofistilor, că lucrurile au fiecare esența lor, care poate fi cuprinsă într-o definiție, și că, prin urmare, nu se poate să ne apară în mod diferit, ele fiind fixate prin natura lor. De aici și definiția pe care o dă el «corectitudinii numelor»: *numele corect arată însăși natura lucrului*. Așadar, pe de o parte, definiția arată esența lucrului, iar pe de alta, numele indică această definiție sau esență care aparține în mod propriu unui lucru.

Aceste explicații pot să ne dea o înțelegere a afirmației pe care o face Socrate în dialogul amintit, și anume că cel care este îndreptățit «să dea nume» este «legiuitorul» — *νομοθέτης* (*nomothetes*), «o specie de creator care se ivește cel mai rar printre oameni». Ideea că există un *nomothetes* care «dă nume» lucrurilor și ființelor revine de-a lungul acestui dialog, termenul fiind utilizat uneori sub forma *ονοματουργός* (*onomatourgos*) — «creatorul de nume». După cum am văzut, împotriva convenționalismului, pentru care numele sunt date în mod arbitrar, Platon statutează că numele sunt instrumente de cunoaștere a esenței permanente și invariabile a

lucrurilor. Deși în dialog nu ni se dau alte explicații asupra *nomothet*-ului, reiese totuși clar că numele care exprimă aceste «esențe» imuabile sunt stabilite de cineva anume. «Nu primul venit poate să stabilească numele, spune Platon, ci un fel de creator al numelor (*onomatourgos*)». Numele sunt instituite deci de cel care cunoaște natura lucrurilor, prin urmare acela care are putere de legislator natural, fiindcă prin cunoașterea adevărată a realității ei are calitatea de a da nume — *nomothetes*.

Dar să urmărim mai departe dialogul *Kratylos* pentru a vedea cum se aplică practic metoda *orthotes*.

După Socrate, unele sunete sunt capabile să redea, să sugereze acțiuni sau situații. Astfel, litera *r* pare un adevărat instrument în măsură să redea orice fel de mișcare. Prezența, de exemplu, a acestei litere în verbul $\rho\epsilon\upsilon$ (*rhein*) — a curge, sau în substantivul $\rho\omicron\eta$ (*rhoe*) — curgere, curent (de apă) imită mișcarea; la fel în verbele: *krouein* — a lovi; *thrauein* — a măcina, a zdrobi; *erekein* — a sfărâma; *thryptein* — a frânge, a slăbi (voiuța); *kermatizein* — a toca; *rhyrbein* — a răsuți. Și iată explicația pe care ne-o dă Socrate, de ce cel care a instituit numele reprezintă mișcarea cu ajutorul literei *r*. Deoarece «el vede cum limba, la rostirea acestei litere, rămâne cât se poate de puțin pe loc, vibrând în schimb cât se poate de mult». Considerând, în același sens, litera *i*, filosoful grec arată că acest sunet este întrebuițat pentru a reda tot ce este ușor și mai ales tot ceea ce este în măsură să răzbată prin toate lucrurile. De aceea *ienai* (mergerea) și *hiesthai* (avântarea) sunt redată cu ajutorul literei *i*. La fel, sunetele *ph*, *ps*, *s* și *z*, fiind litere aspirate, s-a sugerat, cu ajutorul lor, însăși ideea aceasta (de aspirație, de șuier), întrebuițându-le în nume ca de exemplu: *psychron* (frig), *zeon* (clocotitor), *seiesthai* (a se cutremura), *seismos* (cutremur) etc. În general, cel care a instituit numele pare să le folosească atunci când are de imitat ceea ce *sufală* ca vântul. Tot astfel, literele *b* și *t*, care comprimă limba și o apasă, au fost întrebuițate pentru a imita faptul «de a lega» — *desmos* și «starea pe loc» — *stasis*. Observând că limba alunecă mai ales când este pronunțat *l*, el a dat, prin asemănare, numele de *leia* celor ce sunt netede, *alithanein* pentru alunecare sau *liparon* pentru ce este gras, uleios și *kollodes* — ceea ce este lipicios etc. De asemenea, întrucât litera *g* împiedică alunecarea limbii, prezența ei într-un cuvânt indică o oprire, ca în *glischron* (vâscos), *glykys* (dulce), *gloiodes* (cleios). Și mai departe expunerea continuă pe aceeași linie de gândire. Astfel, onomaturgul, ținând seama de caracterul lăuntric al sunetului *n*, a creat numele de *endon* — înăuntru — și *entos* — interior. Lui *mezas* (mare) i-a dat un *a* iar lui *mekos* — lungime, un *e*, pentru că aceste sunete sunt lungi. În același mod a întrebuițat vocala *o* în cuvântul *gongylon* — rotund.

Prin litere și silabe se imită deci natura fiecărui lucru, astfel că numele corect conține în structura lui ceea ce-i face esența acestuia. *Schemele fonetice* ale unui cuvânt ne fac să sesizăm natura lui ontologică. Este adevărat că în această analiză se vorbește de «litere», dar ele nu sunt înțelese decât ca «sunete», după cum s-a văzut din expunerea făcută mai sus. Grafica lor nu interesează, cum este cazul în alte culturi.

După toată această expunere a întrebuițării literelor în cuvinte, în legătură cu lucrurile și cu numele lor, Socrate încheie cu o concluzie care rezumă întreaga teorie expusă de el: «Tot astfel, legiuitorul pare să reducă și alte noțiuni la litere și silabe, creând pentru fiecare dintre realități un semn și un nume și pornind apoi de la acestea spre a compune restul, pe calea imitației și chiar prin folosirea lor. Iată ce-mi pare mie, Hermogen, a fi *orthotes onomaton* — corectitudinea numelor».

Desigur, limba primește, cu timpul, cuvinte străine sau, sub influențe străine, deformează unele cuvinte, astfel că devine foarte greu să se regăsească cuvântul sau rădăcina lui originală. Aceasta însă ar explica, spune Socrate, tocmai motivul pentru care unele nume nu pot fi înțelese (în sensul de mai sus), fiindcă sau originea lor este «barbară», sau vechimea lor le face să scape cercetării noastre.

Acest mod de a face etimologii era admis, după cum am mai spus, în general, de filosofi greci, chiar dacă unii îi aduceau amendamente sau aveau obiecții de ridicat în anumite chestiuni, dar în mare ea se încadra perfect în concepția lor despre om și lume.

Dar chiar în lumea modernă o asemenea concepție a avut, *mutatis mutandis*, adepți printre spiritele luminate ale științei și filosofiei – Jacob Boehme și Leibniz. Există astfel o serie de cuvinte-rădăcini (*radicaux*), care ar fi rămas, după credința lui Jacob Boehme, dintr-o limbă originară – limba adamică – la care s-au adăugat alte «radicale» formate apoi, «la întâmplare, dar pe motive fizice».

Vom da numai un exemplu de o astfel de analiză, dar care este edificator. *A*, prima literă, urmată de o mică aspirație, face *ah*; și cum prin emisiunea vocii un sunet se face destul de clar la început și apoi dispare, acest sunet semnifică în mod natural un mic suflu (*spiritum lenem*) când *A* și *H* nu sunt deloc «tari». Iată de unde își au originea cuvintele *άω*, *aer*, *aura*, *haugh*, *halare*, *haleine*, *ατμός*;, *athem*, *odem* (termeni din diverse limbi, însemnând toate «suflu», «suflare» sau având o legătura cu aceste două idei). Dar cum apa, spune Leibniz, este și ea un fluid și face zgomot, s-a redat acest sunet prin pronunțarea mai aspră a silabei *ah*. Astfel s-a ajuns ca ea să fie reprezentată prin redublarea lui *a*, adică prin cuvântul *aha* sau *ahha*. Teutonii și celții, pentru a marca și mai bine mișcarea, au propus litera lor *w*; astfel *wehen* (a sufla) și *Wind* (vânt) desemnează mișcarea aerului, iar *waten*, *vadum*, *water* (apă) arată mișcarea apei sau în apă. Pentru a reveni la *aha*, aceasta pare, în opinia lui Leibniz, să fie un fel de rădăcină, care semnifică *apa*. Islandezii, «care păstrează ceva din vechiul teutonism scandinav, au micșorat aspirația spunând simplu *aa*; alții, care spun *aken* (înțelegând *Aix*, *aquas gram*), l-au augmentat, cum fac latinii în *aqua* și germanii în unele părți. Aceștia din urmă pun *ach* în compunerea unor cuvinte pentru a indica apa, ca de exemplu, cuvântul *Schwartzach* care semnifică «apa neagră» sau *Biberach* care înseamnă «apă de castori».

Este interesant de observat cât de aproape este Leibniz de concepția vechilor greci asupra «corectitudinii denumirilor».

Idea că numele au o legătură cu natura lucrurilor este mult mai veche și apare chiar în epopeile homerice, unde anumite atribute ale zeilor sau unele caracterizări ale personajelor sunt în legătură cu rădăcinile conținute de numele lor.

Iată unele exemple, în care Homer face aluzie la astfel de «etimologii». În *Odyseea*, numele lui Odysseus (Ulyse) este legat de verbul *ὀδύσασθαι* (*odysao*), aoristul mediu al lui *ὀδύσσομαι* (*odyssoimai*), care înseamnă «mă mâinii» sau în cazul dat, luând forma pasivă, «sufăr mânia altora». De asemenea, forma care apare pentru Zeus (*Ζεύς*) în *Iliada*, în mai multe locuri, anume *Ζῆν* sau (*Zen*) s-ar lega de *ζωή* (*zoe* = viață), cu acuzativul *ζῶν* devenit uneori *ζην* (*zen*), deoarece Homer îl numește pe Zeus «tatăl tuturor».

Dar practicarea acestui fel de a scruta numele apare în mod definit la Hesiod, adică în secolul al VIII-lea î.Hr. Într-adevăr, el explică numele unor zei prin atributele desemnate de chiar numele respective. Astfel, Hesiod ne spune că Afrodita este numită astfel de zei și de oameni fiindcă «s-a născut din spuma mării» (*αφρός* – *aphros* = spumă); la fel explică el numele calului înaripat *Pegas* ca «născut din valurile oceanului» (*πηγάς* – *pegas*), care în mod curent înseamnă gheață, are în mod poetic sensul de izvor sau de val, de la *πηγή* – *pege* = izvor).

Poeții și scriitorii de mai târziu au considerat în mod natural acest mod de interpretare a numelor și s-ar putea face o listă enormă de interpretări, cu ajutorul «rădăcinilor» din nume, ale numelor zeilor și eroilor cunoscuți din Grecia Antică.

Importantă în această problemă este preocuparea de a se scoate în evidență faptul că numele corespunde unei trăsături definitorii a personajului sau a lucrului corespunzător. Dar faptul este o notă comună pentru mentalitatea arhaică din totdeauna și de pretutindeni. În tradiția ebraică, la

fiecare pas, întâlnim nume care au o semnificație specială. De exemplu, primul om se numește Adam, care înseamnă chiar om; femeia, creată din coasta lui, se va numi *ișă*, care în ebraică se trage de la cuvântul *iș* = bărbat. Numele ei este Eva, care înseamnă viață, fiindcă ea este mama tuturor celor vii. Cain îl omoară pe fratele lui, Abel, și, atunci când i se naște un nou fiu, Adam îi dă numele de Set, adică «înlocuitorul».

Iată care este explicația pe care o dă *Cartea splendorii*, scriere de bază a *Kabbalei*, acestor semnificații ale cuvintelor: în fiecare cuvânt al Scripturii ar sta ascunsă o taină supremă, care este sufletul cuvântului, și alte taine mai puțin profunde, care sunt veșmântul primei taine. Omul profan nu vede în fiecare cuvânt decât corpul, adică *sensul literal*. Dimpotrivă, oamenii clarvăzători văd în fiecare cuvânt anvelopa care învăluie sufletul și, prin această anvelopă, ei întrevăd sufletul.

Evreii au mers chiar mai departe decât grecii; ei au atribuit sensuri nu numai sunetelor și grupelor de sunete, ci și grafiei acestor sunete și nume, astfel încât scrierea unui cuvânt și a unei cărți are o semnificație prin desenul pe care îl formează literele. *Sepher Ha-Zohar* explică pe larg fiecare literă și formarea cuvintelor «sacre». În aceste condiții, fiecare cuvânt și fiecare propoziție din *Scripturi* au o semnificație cuprinsă atât în fonetismul lor, cât și în grafia lor. Nu se poate deci schimba nimic din modul în care sunt scrise cuvintele în aceste cărți fără a deteriora fundamental înțelesul a ceea ce este scris. Această concepție a «alfabetului divin» avea să apară și de-a lungul *Bibliei*. Spre exemplu, în *Evanghelii* citim: «Este mai lesne să treacă cerul și pământul decât să cadă o singură frântură de slovă din lege».

O mai mare apropiere de modul de a gândi al filosofilor greci în problema «corectitudinii numelor» o găsim în civilizația indiană.

În afară de *Gramatica* lui Panini (secolul al V-lea a. Chr.), care conține în regulile ei (4000) și indicații care pot interesa problema noastră, există în India o doctrină numită *Nirukta*, care a fost sistematizată de Yaska și care constituie una din cele șase *Vedānga* (membrele *Vedelor*). Termenul *Nirukta* înseamnă «etimologii». Într-adevăr această doctrină *Nirukta* pleacă de la principiul că «fiecare nume derivă dintr-o unică rădăcină lexicală», dar, ca și în Grecia antică, aceste rădăcini dau un sens cuvintelor numai în contextul scrierilor «sacre». *Dicționarul sanskrit-englez* al lui Monier-Williams se bazează pe circa 2000 de rădăcini, din care sunt dezvoltate circa 180 000 de cuvinte.

De altfel, nu numai în textul *Nirukta* se pot găsi afirmații despre legătura cuvintelor cu natura lucrurilor, ci și în alte texte tradiționale. În *Vakya-padiya* (știința frazei și a cuvântului), text datorat comentatorului Bhartrhari (*Tratatul frazelor și al cuvintelor*), găsim versete care sunt edificatoare fără alte explicații. Iată, de exemplu, ce ne spune acest tratat: «Cuvintele sunt unicul fundament al adevăratei naturi a obiectelor semnificative și a funcției lor». Chiar începutul acestui tratat face din Brahman «Cuvântul primordial»: «Acest Brahman, fără început și fără sfârșit (*akșara*), Cuvânt primordial, Fonem nepieritor (*Sphota*), care se manifestă sub formă de obiecte și din care procede lumea însuflețită...».

Este interesant de semnalat aici că și în China antică a existat o doctrină numită *tcheng mitng*, pe care autorii moderni au tradus-o prin «rectificarea numelor». Englezii au redat cuvântul *tcheng* prin *rectification*, preluat de la francezi, dar germanii l-au tradus prin *Richtigkeit* — «corectitudine», «justețe». Oricum l-am traduce, cuvântul exprimă — *mutatis mutandis* — ceea ce exprimă la vechii greci termenul *orthotes*. Doctrina *tcheng ming* s-a dezvoltat, în special, în Școala confucianistă (*Ju kia*). În cadrul acestei școli, Tchuang-tse (298 — 238 î. Hr.) a scris un tratat în 32 de capitole, dintre care unul poartă chiar titlul de *Rectificarea numelor*. În acest capitol, ni se dau explicații din care rezultă că numele reprezintă natura lucrurilor: «A cunoaște asemănările și diferențele dintre lucruri înseamnă a cunoaște numele lor în mod exact». De aici rezultă o întreagă teorie a sofismelor, care, după el, se datorau unor confuzii ale numelor.

După cum apare în lucrarea *Lun-yu (Convorbiri)*, însuși Confucius ar fi vorbit despre «rectificarea» numelor. Marele învățat, care era un tradiționalist, a încercat să «rectifice» unele abateri de la vechile reguli în materie de muzică și de ritual. După el, dacă dorim ca ordinea să domnească în societate, este necesar ca numele să fie «rectificate». Aceasta înseamnă că toate lucrurile trebuie să fie puse în concordanță unele cu altele prin nume corecte. Începutul unui frumos *sorit* din lucrarea citată se referă tocmai la această problemă. Iată ce ni se spune: «Tzu-lu îi spune lui Confucius: — Stăpânul din Wei dorește să te însărcineze cu guvernarea. Care crezi că este primul lucru de făcut? — Primul lucru este rectificarea numelor (*tcheng ming*)», răspunde Confucius și adaugă: «Dacă numele nu sunt rectificate, cuvintele nu se pot potrivi; dacă cuvintele nu se pot potrivi, afacerile (statului) nu vor reuși...».

Lărgirea discuției de mai sus ne-a întărit într-o concluzie evidentă: filosofia grecească, în general, putem spune gândirea grecească, incluzând în aceasta toate manifestările spirituale ale vechilor greci, admitea și ea o corespondență reală între fonetica numelor și esența lucrurilor. De la Homer, Hesiod, până la Aristotel, și după aceea până la Plotin, această *orthotes onomaton* — «corectitudinea numelor» — vedea în numele lucrurilor o modalitate de exprimare a semnificației existenței lor. De aceea ideea grecilor, exprimată prin această concepție, era, după cum am văzut, tocmai că prin nume se poate face o cercetare a realității, ceea ce de altfel este compatibil cu tradiția lumii antice, după care omul ar fi fost într-o stare asemănătoare cu aceea de zeu, «odinioară», când cunoașterea a avut o modalitate «teoretică», în nemijlocită legătură cu existența. «A da nume» avea deci — *illo tempore* — o altă semnificație decât cea pe care o are astăzi, când numele nu servește decât la a identifica în mod abstract fie un obiect, fie o ființă sau chiar o idee. Fără să se oprească prea mult la probleme de exactitate, cercetarea grecilor urmarea redarea unor sensuri autentice pierdute.

Și astăzi asistăm la procesul îndepărtării cuvintelor de reprezentarea sugestivă a ideilor, numai că acesta are cauze diferite. Întrepătrunderea civilizațiilor și tendința lor de unificare au dus inevitabil la împrumuturi de cuvinte care pierd în felul acesta legătura cu realul. Pe de altă parte, condensarea ideilor în expresii lapidare este cerută din ce în ce mai mult de nevoia economiei de timp. Dar prin eliminarea din ce în ce mai mare a conținutului s-a ajuns la un limbaj abstract și convențional. Limbile vechi, care mai păstrează urmele limbajului original, cum este limba chineză, de exemplu, nu părăsesc imaginea concretă și sunt mult mai strâns legate de realitate. Limbile moderne, urmând calea unei abstractizări continue, au un termen general pentru «bătrân». Limba chineză nu are un cuvânt care să desemneze acest concept, dar are o mulțime de termeni care arată descriptiv diverse stadii ale bătrâneții: *k'i*, pentru cei care au nevoie de o alimentație mai bogată; *k'ao*, pentru aceia a căror respirație este sufocată etc. Gândirea abstractă se îndepărtează însă de realitatea imediată, creând o lume generală teoretică, suprapusă peste realitatea concretă. Omul «arhaic» este legat de lumea reală, făcând experiența ei, pe când omul «modern» se detașează de ea, pentru a o gândi în mod abstract.

Convenționalismul modern al științei și logicii a fost tocmai consecința ultimă a acestui proces de a goli limbajul de existent. Pentru cei vechi însă «a da nume» era un act foarte important, tocmai fiindcă implica «ființa» (ὄν) a lucrului căruia i se dădea numele (*onoma*).

Să vedem modul în care s-a ajuns la acest nominalism al epocii moderne.

O dată cu Renașterea, care a consfințit căderea spiritului scolastic și, împreună cu acesta, a concepției lui Aristotel în filozofie și în știință, apare o mentalitate dominată de rațiune. Dar aceasta nu mai este determinată de teoria celor două intelecte a lui Aristotel, ci de spiritul științific, secretat de matematică. Știința, cu același fundament empiric, nu mai poate fi făcută cu ajutorul limbajului natural, care este intuitiv (și prin aceasta poate duce la ambiguități), ci cu un limbaj riguros, pe care, fără a îl avea, toți filosofii și oamenii de știință îl postulează și caută să îl realizeze. Sfârșitul Renașterii și începutul timpurilor moderne au căutat să găsească un model — de — gândire calchiat pe mașină (robot) care, în acele vremuri, a devenit tipul modului de gândire. Lumea era considerată ca o mașină, iar convențiile prin care se explicita

funcționarea mașinii trebuiau să explice și funcționarea Universului.

În aceste condiții, nu este surprinzător că limbajul și-a pierdut din *puterea de semnificare* de care ne vorbește Aristotel, devenind numai o mulțime de semne cu sens univoc, iar cei care au căutat să exprime relația gândire – realitate au făcut din limbă un instrument de generare a științei sub forma unui sistem formal de semne. Astfel Leibniz creează o limbă rațională, pe care o numește *Ars characteristică*, cu care va realiza *Enciclopedia științelor*. Thomas Hobbes, ca și Etienne Bonnot de Condillac, prin nominalismul lor, ajung la aceeași concepție și anume că știința este o limbă bine făcută, iar a raționa înseamnă a calcula.

Epoca modernă statutează, o dată cu Poincaré, o nouă viziune asupra științei de tip matematic, cu reintroducerea intuiției, care numai ea este generatoarea lui *Ars inveniendi*, de care Leibniz a făcut uz în explicarea fundamentelor științei. Pentru Poincaré, în spiritul lui Auguste Comte, teoretizatorul științei pozitive, știința este un sistem de relații – *des rapports sans support*. Ea nu ne poate da explicații definitive, de natură metafizică, ci ne poate indica numai raporturi între mărimile fizice, fără explicații cauzale. De unde vedem că dezideratul lui Francis Bacon – *vere scire est per causa scire* – rămâne un punct pe care știința de tip matematic, profesată astăzi, nu îl are în vedere.

Filosofia analitică, profesată în special de gânditorii americani, care au în general o concepție pragmatică și chiar utilitaristă, face din limbajul natural obiectul unei analize logice, rămânând doar la stadiul descriptiv.

Toate eforturile oamenilor moderni de a găsi un sistem de simboluri cu care să poată da seama de realitate și de modul nostru de a gândi pentru a ajunge la aceasta s-au lovit de limitele limbajelor formale (paradox, neputința de a formaliza operațiile gândirii etc.), lucru recunoscut de A. Mostowski în articolul *The present state of investigation concerning the foundation of mathematics* (Varșovia, 1955). Prețul pe care știința îl plătește prin axiomatizare și formalizare este tocmai golirea conținutului semnelor de orice semnificație.

Ceea ce este surprinzător pentru vremurile noastre, când matematica a ajuns la un stadiu de dezvoltare nemaîntâlnit până acum, este, paradoxal, tocmai neputința ei de a își găsi fundamentele și a reda realitatea.

Pentru antici, limbajul nu numai că putea să exprime realul, dar să și îl depășească. În acest sens, Anton Dumitriu arată că prin *mythos*, grecii făceau legătura între planul material, de natură tangibilă, și planul intelectual și puteau face să se sesizeze chiar și inexprimabilul.

În același mod indienii, care au dezvoltat un sistem elaborat de ritualuri, puteau schimba ordinea lucrurilor (*rita*) din planul imaterial prin acționarea ritualică.

Iată câteva exemple prin care în culturile majore se putea vedea inexprimabilul, dar nu prin limbaj. Un singur gânditor modern a realizat acest lucru: «Nu pot să ies din limbă prin limbă» (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*).

Această ieșire din limbaj înseamnă o implicare a energiilor umane, când a vorbi lasă locul lui a tăcea și aceasta este starea pe care Aristotel o numește «divină».

Filosofii din toate timpurile și din toate civilizațiile au vorbit de această realizare, care nu este o cunoaștere conceptuală, nu este un mod de a vorbi despre posibilitățile ființei umane, ci un mod de a realiza efectiv o stare existențială proprie. Ei au utilizat un limbaj tehnic filosofic complicat (uneori), dar au arătat, în același timp, că tot ce făceau ei, din punct de vedere al abstracțiunilor, nu era decât perspectiva a ceea ce poate să devină omul efectiv. Pe de altă parte, mari gânditori au arătat că întreaga această trambulină de abstracțiuni nu este absolut necesară, și realizarea de care vorbeau ei este independentă de aparatul abstract prin care o întrevedeau.

Toate acestea ne fac să întrevădem, în final, sensul gândirii și al existenței:

Omul este o ființă de natură divină (stare la care, cum spune Aristotel, îi este dat să ajungă, **din când în când**) dar el s-a lăsat furat, și într-un fel pierdut, în multiplicitatea fenomenelor și detaliilor acestei lumi materiale. Există posibilitatea **concretă** pentru el de a reveni la existența lui proprie, de a își regăsi autenticitatea, unicitatea existențială, de a fi un om real și nu un posedat al lucrurilor străine lui.

Într-un timp când lumea este obsedată de idealuri iluzorii, de ficțiuni și detalii, viziunea anticilor ne arată care poate fi idealul măreț al individului uman: însuși omul din el și refacerea unității lui existențiale.

BIBLIOGRAFIE

1. **ARISTOTEL**, Analitica priora
2. **ARISTOTEL**, De anima
3. **AUBENQUE, P.**, Le problème de l'être chez Aristote
4. **BALLARD, ED. G.**, Reason and concention, «Tulane Studies in Philosophy», vol. I, 1964
5. **DUMITRIU, A.**, Aletheia (Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia antică în vol. Știință și cunoaștere, Ed. Eminescu, 1986)
6. **GRANET, M.**, La pensée chinoise (ed. Albin Michel, 1934)
7. **HESIOD**, Theogonia
8. **HOMER**, Iliada, Odyseea
9. **JOLY, H.**, Le renversement platonicien (Paris, 1974)
10. **LEIBNIZ**, Nouveaux essais sur l'entendement humain
11. **MORETTA, A.**, Le parole e il silenzio (Gesualdi Editore, Roma, 1970)
12. **PLATON**, Kratylos, Protagoras, Phaidros, Theaitetos, Republica, Sophistes, Phaidon, Timaios.